

ŽVILGSNIS Į NUSISEKUSIĄ MIGRACIJĄ¹

Šiuolaikinės lietuviškosios emigracijos mastai kelia valstybės ir daugelio viešosios politikos praktikų susirūpinimą, todėl neatsitiktinai pats tarptautinės migracijos fenomenas tampa socialinių ir humanitarinių mokslų tyrimų aktualija. Migracijos problematika, tiksliau, jos keliami iššūkiai valstybei ir tautai patenka ir į Lietuvos mokslo tarybos strateginių krypčių sąrašą, kartu atsiduria daugelio tyrimų projektų akiratyje. Ši tarpdisciplininio mokslo aktualija yra ir recenzuojamos knygos pagrindinis nagrinėjamas objektas, pakankamai novatoriškai pasirinkus būtent grįžtamąją migraciją.

Knyga paremta išankstiniu jos autorių (viso būrio jaunųjų mokslininkų, atstovaujančių Viešosios politikos ir vadybos institutui) įsitikinimu, kad „emigracija nėra vienos krypties eismas, nes didelė dalis migrantų [svarbu, kad pradedamas vartoti būtent šis visapusišką migravimą apimantis terminas – *V. Č.*] išvyksta laikinai ir sugrįžta, nors kai kurie emigruoja pakartotinai ir vėl sugrįžta net po keletą kartų“ (p. 8). Šis įsitikinimas kartu yra taiklus šiuolaikinio, beje, ir Lietuvoje vis labiau pripažįstamo, transnacionalinio požiūrio į migraciją pasirinkimas, kai taikant transnacionalizmo paradigmą migracija matoma ne per iki šiol bent jau sociologijoje ir ekonomikoje buvusius įprastus (beje, rutiniškai ir šiame darbe neapeinamus) „stūmos“ – „traukos“ veiksnius, o kaip kilmės šalies ir tikslo šalies sąveika, iš anksto mi-

¹ Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (moksliniai redaktoriai), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*. Viešosios politikos ir vadybos institutas, Vilnius: Vaga.

grantų nelaikant atsiribojusiais nuo kurios nors jų, o būtent palaikančiais ir mezgančiais ryšius tarp abiejų.

Vis dėlto pagrindinis dėmesys knygoje yra skiriamas ne apskritai migracijai, o grįžtamajai ir pakartotinei jos formai, bandant aprėpti jos mastą, struktūrą, ją skatinančius ir ribojančius veiksnius. Tačiau demografinių charakteristikų nustatymu tyrime neapsiribojama, o siekiama atsakyti į klausimą, „kokia dalis išvykusiųjų neišnaudoja savo turimos kvalifikacijos ir užsienyje dirba žemesnės kvalifikacijos darbus“ ir kokią tai daro įtaką išvykusiųjų pajamoms, žmogiškajam kapitalui ir galimybėms grįžti (p. 8). Kitaip tariant, ar grįžta tie, kuriems nepasisėkė, ar tie, kurie pasiekė, ko norėjo. Tam panaudojama knygos pavadinime esanti metafora – „užburtas ratas“, kuri kartu yra ir atsakymas – tai priklauso nuo to, kaip jis pasisuko.

Žodžiu, šia žaisminga metafora bandoma perfrazuoti visą šiuolaikinės lietuviškosios migracijos fenomeną, ir tai gana įtikina. „Užburtą ratą“ sudaro ir sėkmingi, ir nesėkmingi atvejai, nors abi knygos hipotezės „tendencingai“ projektuoja teigiama „rato“ pusę, visoje knygoje netrūksta išsamių diskusijų apie „neigiamą“ jo pusę, ypač analizuojant viešąjį diskursą bei daugumos grįžusiųjų teiginį, kad „emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos ieškant darbo grįžus“ (p. 77).

Tad atrodytų, kad knygoje daugiausia dėmesio skiriama pačiam sugrįžusiojo fenomenui, siekiant nustatyti, ar „nusisėkėliai“, ar „nenusisėkėliai“ sugrįžta, taip pat sugrįžusiųjų prisitaikymui, integracijai ir pakartotinei migracijai. Tam ambicingai pasitelktos viename tyrime retai pasitaikančios mikro- ir makroekonominė, viešosios politikos ir viešojo diskurso, taip pat žmogiškojo kapitalo analizė.

Apskritai pažymėtini gausūs knygos pranašumai. Joje įtikinamai pateikiamas – pailiustruojamas empirinių tyrimų duomenimis ir apie jį diskutuojama – įskalingas faktas, kad dauguma išvykusiųjų (nors ir kaip rezervuotai žiūrėtume į tai, kad prie pastarųjų priskiriami visi, kurie bent pusmetį buvo pagyvenę užsienyje) savo išsilavinimą ir kvalifikacijas gerokai patobulino.

Labai inovatyvus šio tyrimo aspektas – tarptautinis migracijos tyrimų kontekstas. Autoriai, pažymėdami, kad „iki šiol vykdyti tyrimai paprastai apsiriboja Lietuvos atvejo studija, todėl trūksta tyrimų išvadų kontekstualizavimo tarptautiniu ar regioniniu mastu“, išipareigoja remtis „panašius gyventojų judėjimo procesus patiriančių kitų šalių, visų pirma, Vidurio ir Rytų Europos valstybių patirtimi“. Kiek tai plačiai pavyksta..., tačiau pats lyginimo faktas rodo tyrinėtojų kvalifikaciją ir novatoriškumą.

Pabrėžtina, kad knygos struktūra nuosekli – pradedama nuo teorijų apžvalgos, metodologijos, konceptualaus tyrimo modelio pristatymo, pereinama prie grįžtamosios migracijos demografinių statistinių parametrų ir tendencijų nuženklavimo. Empirinė tyrimų medžiaga analizuojama per žmogiškojo kapitalo prizmę, makroekonominis veiksniai, Lietuvos atvejį 29 Europos valstybių kontekste. Nuo Lietuvos migracijos politikos analizės pereinama prie migrantų įvaizdžio diskursų analizės, jų „portretų braižymo“ ir požiūrių į juos viešojoje erdvėje nagrinėjimo. Baigiama išsamiais išvadomis ir išpūdingu literatūros sąrašu, įrodančiu neabejotiną tyrimo visapusiškumą ir tiriamo reiškinių išmanymą.

Labai patrauklu, kad jau knygos pradžioje skaitytojas supažindinamas su „svarbiausiomis išvadomis“ ir jau iš anksto galima pastebėti, kad šis tyrimas nustatė bendrąsias lietuviškosios migracijos tendencijas, pavyzdžiui, kad „ketinantys sugrįžti į Lietuvą migrantai yra daug labiau linkę pabrėžti asmeninius sugrįžimo motyvus, tokius kaip „namų / šeimos bei kultūrinės aplinkos ilgesys“, kurie koreliuoja, pavyzdžiui, su VDU Socialinės antropologijos centro atliktais tyrimais (Čiubrinkas 2011). Beje, išvalgiai pažymima, kad neketinantys grįžti apeliuoja į nuo jų „nepriklausančius“ – struktūrinius veiksniai.

Konceptualusis tyrimo modelis, viena vertus, remiasi klasikiniu stūmos / traukos svertų taikymu, kai nagrinėjamas „nesėkmingas užburtas ratas“ ir „nenuisėkėliai“ yra traktuojami kaip priklausantys nuo socialinio ekonominio konteksto kilmės ir tikslo valstybėse bei

nuo migracinio tinklo efektų (p. 39). Kita vertus, pagal racionalaus pasirinkimo strategijas ir pritaikant žmogiškojo ir socialinio kapitalo teoriją „sėkmingo užburtojo rato“ atvejais „nusisėkėliai“ yra matomi kaip veikėjai – savo laimės kalviai. Tad susidaro išpūdis, jog darbo konceptualusis modelis yra gana lankstus, kad aprėptų platų migracinių realių spektrą.

Apskritai svarbu, kad iškeliamas „žmogiškasis faktorius“, t. y., siekiant nustatyti grįžtamosios migracijos priežastis, į migraciją žiūrima per veikėjo – pasirenkančio tam tikras veiklos strategijas, prižmę, o ne prioretizuojami vien struktūriniai veiksniai – ekonominė situacija kilmės ir tikslo valstybėse ar viešosios politikos priemonės bei viešojo nuomonė migrantų atžvilgiu. Žodžiu, knyga pasižymi lanksčiu ir novatorišku, labiau migrantą, o ne socialinę struktūrą manančiu požiūriu, bent jau hipotezių kėlimo lygmeniu.

Lankstų konceptualųjį tyrimo modelį, atrodytų, atitinka ir metodologija, štai p. 12 teigiama, kad „derinome įvairius kiekybinių ir kokybinių duomenų rinkimo metodus“. Iš tiesų tyrime akivaizdžiai dominuoja kiekybinė analizė, o šalia jos figūruojanti diskurso analizė neatstoja kokybinės metodologijos panaudojamumo galimybių. Kokybinė metodologija konkrečių informantų atžvilgiu tik „prašmėžuoja“ ir knygoje niekur neapibūdinta (įskaitant ir specialiai tyrimo metodologijai skirtame priede „Tyrimo metodologiniai sprendimai“), nors probėgšmais yra taikyti giluminių interviu ir kiti metodai.

Vis dėlto metodologiniu knygos pranašumu laikytinas bandymas derinti makro- ir mikrolygmens tyrimus. Kiek tai pavyksta, recenzentui, kadangi jis nėra makroanalizės žinovas, sunku spręsti, tačiau bet kuriuo atveju imponuoja kiekybinių duomenų gausa, nes atliktos dvi reprezentatyvios apklausos, o tai puikiai pasitarnavo renkant duomenis apie grįžusiųjų demografinės charakteristikas ir gyventojų nuostatas dėl emigracijos. Kita vertus, griežtai laikantis statistinio reprezentatyvumo, viename tyrime imti emigracijoje buvusieji metas ir daugiau, visuose kituose – pusę metų. Pačių autorių pripažįstama, kad tai per maži laikotarpiai migracinėms patirtims tirti. Tad kyla

klausimas, ar iš viso buvo metodologiškai tikslinga imties grupes migrantų tyrimams sudaryti iš asmenų, kurie tik pusę metų buvo išvykę, tai pagrindžiant Lietuvoje nusistovėjusia ir statistikoje naudojama tvarka, juolab kad patys autoriai kritikuoja tokį imties sudarymą.

Kyla ir dar keletas bendro pobūdžio klausimų. Pirmiausia – ar buvo tikslinga šalia kitų teorinių prieigų naudoti pačių autorių kritikuojamą tradicinį migracijos teorizavimą per stūmos / traukos veiksnių prizmę, jeigu p. 172 pripažįstama, kad nėra tikslios išvykusiųjų sociodemografinės charakteristikos, todėl neįmanoma jų reprezentatyvi apklausa.

Antra, knygoje pasigendama detalesnio grįžtamosios migracijos konteksto pristatymo, t. y. kaip konkrečiai konkrečiose situacijose tatai priimama aplinkinių žmonių. Šitai, manytume, patikslintų žiniasklaidos ir viešosios nuomonės duomenis, kurie gana išsamūs.

Trečia, pasigendama sezoninės migracijos aptarimo. Terminas „emigrantas“ atmetimas – pastebėtas viešajame diskurse ir iš informantų interviu – rodytų būtinybę vartoti sezoninės migracijos terminą. Apskritai stinga terminijos, kartu ir sistematikos grįžtamosios apykaitinės migracijos įvairovei įvardyti.

Atskiros dėmesio vertos abi knygoje nužymėtos hipotezės. Pirmoji teigia, kad migracija yra migranto gyvenimo investicija, antroji – kad grįžusieji integruojasi sėkmingai. Pagrindas abiem hipotezėms pasitvirtinti – knygoje aiškiai įrodytas argumentas – absoliuti dauguma migracijos patirtį turinčiųjų padidino savo žmogiškąjį ir socialinį kapitalą. Tiesiogiai antroji hipotezė – grįžusieji integruojasi sėkmingai – to neįrodė, tačiau ir nepaneigė, ir galiausiai netiesiogiai patvirtino. Nors pagrindinis grįžtančiųjų atsakymas – „migracijos patirtis neturėjo įtakos“ įsidarbinimui Lietuvoje, vis dėlto labai gerai išdėstyti ir pakomentuoti tyrimo duomenų niuansai ir detalės rodo ką kita – nors užsienyje įgyta patirtis įsidarbinant Lietuvos darbo rinkoje nelaikoma pranašumu, grįžusieji uždirba daugiau, nei migracijos patirties neturintieji (p. 178). Tad antroji hipotezė vis dėlto, nors ir netiesiogiai, – pasitvirtina.

Pirmoji hipotezė, atrodytų, nereikalauja įrodymų, nes tai gali būti *a priori* laikoma ekonominės migracijos ašimi, tačiau kur kas svarbiau, kas už to slypi, kokie žmogiškieji veiksniai. Šiai hipotezei įrodyti pasitelkiamas racionalus planų, strategijų ir motyvacijos spektras, o mažiau dėmesio susilaukia veiksniai, lūkesčiai ir gana nepakankamai – jausmai (ypač nostalgijos jausmas). O juk knygoje aiškiai įrodoma, kad pagrindinis grįžimo veiksnys – „noras gyventi savo kultūrinėje aplinkoje“ ir namų (plačiąja prasme) ilgesys.

Pačiose knygos išvadose vis dėlto pasigendama visapusiško atsakymo į hipotezių (ne)pasitvirtinimą. Tai natūralu dėl išorinių apribojimų tyrimui, nes, nesant išvykusiųjų statistikos, negalima reprezentatyvi jų apklausa, nustatanti, „kokie išvykusieji grįžta“, t. y. kiek, pavyzdžiui, jie sukaupę žmogiškojo kapitalo, palyginti su negrįžtančiaisiais. Būta ir vidinių apribojimų – atlikta vos keletas giluminių interviu su grįžusiaisiais, ir jų balsas (*emic* perspektyva) lieka nepakankamai išgirstas.

Svarbiausia, kad šiame darbe pabandyta apčiuopti bendrąją grįžtančiosios migracijos kontūrą ir tatau pavyko nustačius:

Pirmiausia – grįžimo motyvą, t. y. grįžimą skatinančius motyvus: namų ilgesys, stūma, trauka ir pasiekti buvimo užsienyje tikslai. Nors toks motyvacijos suskirstymas gali būti ginčijamas, nes, pavyzdžiui, „namų ilgesys“ (knygoje aiškiai įrodytas kaip svarbiausias motyvas) gali būti laikomas pagrindine traukos faktoriaus dalimi. Tačiau taip žiūrėdami darsyk įrodytume tradicinio teorinio požiūrio į migraciją per stūmos / traukos veiksnius nepakankamumą tiriant šiuolaikinę migraciją. Juk p. 169 aiškiai sakoma, kad „siektume patikrinti, <...> kiek išvykimą ir sugrįžimą lemia ne ekonominiai motyvai“, t. y. ekonominio sunkmečio nepaisantys procesai ir asmeninė motyvacija. Tas darsyk rodytų kokybinių tyrimų ir transnacionalizmo požiūrio svarbą ir panaudojimo perspektyvumą.

Antra – grįžtančiosios migracijos tendencijas, susijusias su pakartotiniu migravimu, – jos puikiai apčiuoptos, tačiau apykaitinė, sezoninė migracija liko be dėmesio, tad „grįžtamumas“ nepakankamai

kontekstualizuotas (tiksliau, kontekstualizuotas tik išvykimo ir grįžimo kontekste), o juk daug kur buvo pabrėžtas migracijos kaip viena-
pusio judėjimo supratimo ribotumas. Mūsų manymu, čia neužtenka
šalia emigracijos-imigracijos pridėti vieną dėmenį – reemigraciją,
praverstų matyti migracijos fenomeną transmigracijos perspektyvo-
je, kur paliekama erdvės visokio tarptautinio ekonominio migrantiš-
kumo poreikiams.

Trečia – kad valstybės politikoje svarbiausiu atskaitos tašku grį-
žimo motyvacijai laikoma: bendra šalies ekonominė, socialinė ir
politinė situacija ir „kokios nors specialios valstybės grįžtamosios
migracijos politikos nereikia“ (p. 177).

Šiuo aspektu imponuoja knygos autorių pilietinė pozicija. Ne-
pakibdami ant migracijos kaip „nacionalinės grėsmės“ kabliuko, jie
laikosi tyrinėtojų ir kartu aktyvių visuomenės narių vertos pozicijos,
kad, sprendžiant „grėsmių“ klausimą, „ypač didelės reikšmės įgyja
tiek gilus migracijos proceso supratimas, tiek ir efektyvi viešoji poli-
tika <...> ir kad valstybė turi gerbti gyventojų teisę pasirinkti, kurioje
šalyje jiems geriausia save realizuoti“, o „išimtinai negatyvi migraci-
jos interpretacija neatsižvelgia į besikeičiantį šiuolaikinės migracijos
pobūdį, tiek ir šiuolaikinę migracijos teoriją“ (p. 170).

Knygoje neišvengta pasikartojimų, dėl kai kurių teiginių galima
ginčytis, tačiau apskritai ji išėjo labai laiku, duomenų gausa labai in-
formatyvi, novatoriška ir įžvalgi. Knyga palieka solidaus darbo įspū-
dį ir norisi jos moksliniams redaktoriams bei autoriams linkėti kuo
didžiausios sėkmės toliau gilinantis į vis sudėtingėjančią Lietuvos
žmonių migracijos problematiką.

VYTIS ČIUBRINSKAS